

Александар Миланковић

Саобраћајно-техничка школа, Земун

DOI 10.5937/kultura2171151M

УДК 167.7

82:1

оригиналан научни рад

НЕКИ ПРИМЕРИ ИНТЕРАКЦИЈЕ ДОМИНАНТНИХ И НЕДОМИНАНТНИХ МОДЕЛА У ИСТОРИЈИ МИШЉЕЊА

Сажетак: *Каква су узајамна дејства између доминантних и недоминантних модела у историји идеја? Да ли су доминантне парадигме мишљења и апсолутне претпоставке једној доди прожећи скуповима недоминантних, различитих па чак и садржински супротстављених идеја, претпоставки и веровања? Ако јесу, у којој мери? Да ли је процесима појављивања недоминантних модела (у виду материјалног зазирања трагова и уништавања њихових заговорника) могуће контролисати појаву идеја, њихову циркулацију и историјско међудејство? Како појављују идеје утичу на доминантне моделе мишљења?*

Кључне речи: *историја идеја, владајући скупови идеја, рецејција идеја, мањинске и одбачене идеје*

[...] Биле су то стврује одавно савладане
али још не појављивано угушене,
и оне су могле да утичу на једну
изузетну осетљивост [...]

Аница Савић Ребац, „Његош и богомилство”

Увод

Сваки историјски период карактеришу доминантни скупови категорија, идеја, веровања, претпоставки, ставова, митова итд., распоређених у различите обрасце, парадигме, појмовне оквире, претпоставке.

Идеје и појмови делују на практичном плану, производе низове последица и нових узрочно-последичних низова у свету културе, у друштву и у историји.¹ Они се могу схватити као парадигме које претходе теорији и пракси и које омогућавају сазнајну артикулацију сировог свакидашњег и историјског искуства.²

1 Берлин И. (1992) „Политичке идеје у двадесетом веку”, *Четири огледа о слободи*, Београд: Нолит, „Сазвежђа”, 1992, стр. 73–116.

2 Овде треба имати у виду и Лавцојеве *јединичне идеје*, Колингвудове *ајсолујне претпоставке* као и Лауданове *научне и ваннаучне истраживачке традиције*. Исaiја Берлин, између осталог, говори о скуповима *базичних*

Унутар тих парадигми налазе се основне филозофске и научне представе о свету, читав низ ванфилозофских и ваннаучних представа (из домена уметности, религије, општих метафизичких становишта итд.), као и низови различитих погледа на свет, наталожених током историје, од којих су неки савремени, а неки наслеђени из ранијих времена – некад ближих, некад врло удаљених, а некада се ради о најудаљенијим атавистичким представама с почетка развоја људске врсте.

У чему се огледа доминантност наведених образаца, појмовних оквира или парадигми? С једне стране, они су доминантни у квалитативном смислу: они су основни принципи организовања сазнања и представа у свету код већине људи датог периода и централни мотиви већине филозофских, научних и литерарних дела уопште, уметничких творевина, у елементарним погледима на свет који се крећу од софистицираних и комплексних до грубих и упрошћених облика.

С друге стране, у квантитативном смислу, они су најдоступнији и најприсутнији у системима опште дистрибуције културних добара (издаваштво, библиотеке, образовне институције, штампа и електронска гласила итд.). Они су, поред тога, најкомпатибилнији с владајућом политичком или друштвеном идеологијом (или идеологијама) тако да, обично, имају сву потребну јавну логистичку подршку у дифузији и дистрибуцији материјалних носилаца. У том смислу, квантитативна доминација доприноси квалитативној.

Међутим, наспрам тих доминантних модела стоје и алтернативни, не доминантни модели мишљења. Они су мањински у оба наведена смисла – и у квалитативном и у квантитативном погледу. Могу да постоје упоредо с доминантним моделима, без икаквог односа с њима, могу да буду слични, а неретко могу да буду и потпуно супротни владајућим моделима. Они представљају како алтернативне одговоре на доминантна питања тако и алтернативна питања.

Ради се о оним општим идејним склоповима, парадигмама и категоријалним оквирима који су потиснути, одбачени и чији је утицај умањен из неког од следећих разлога (ово је уопштен списак разлога, на основу великог броја аргумената расутих по литератури; списак аргумената није коначан, али пружа елементарни оквир):

- а) нису сазнајно иновативни, не доприносе решавању проблема, постављању смислених и релевантних питања, као ни давању валидних објашњења феномена на које се односе;
- б) нејасни су, непрецизно формулисани, појмовно конфузни;
- в) анахрони су и историјски превазиђени;
- г) могу имати деструктивне последице на практичном плану;
- д) сувише су езотерични, херметични или чак и мистификаторски;
- ђ) контроверзни су, увредљиви за јавни морал или субверзивни.

*сћавава, оквирима, говори и о „моделима”, који су обухватнији као предметна јединица анализе, јер у себи садрже слојеве како јединичних идеја тако и апсолутних претпоставки, истраживачких традиција, али и веровања, представа, имплицитних предубеђења итд. Према Берлину, наш језик и наше мишљење су „импрегнирани” тим базичним ставовима: Berlin, I. (1997) 'The Sense of reality', in: *The Sense of reality*, Farrar, Straus and Giroux, New York, pp. 15–16;*

Наведени разлози могу се детектовати у доминантним моделима рецепције мањинских идејних склопова и парадигми, као и у образложењима зашто се одређени склоп идеја или теорија одбацује и потискује ван доминантне парадигме.

Неки модели могу бити одбачени само због једног, неки због неколиких, а неки на основу свих разлога, у зависности од владајућих образаца, категоријалних оквира и, на крају, идеолошких потреба.

Одређени број мањинских модела је у свим историјским периодима био недоминантан. Један број је, у неком периоду, у одређеним историјским оквирима био доминантна парадигма, али је, услед сплета историјских околности, истиснут из трајних владајућих матрица мишљења.

Често се дешава и да одбачени и мањински модели добију извесну привлачност „забрањеног воћа” (нпр. разна неортодоксна учења у свим традиционалним религијама, апокрифна тумачења светих списа, све оно што се назива „јерес”, комунистичке идеје у доба забране Комунистичке партије, националистичке идеје у доба владавине комунизма, разне теорије завера итд.), што може довести до мистификовања, као и до претварања тешко разумљивих и савременом посматрачу збуњујућих становишта у сасвим неразумљиве и потпуно херметичне теорије, оптерећене и zasiћене пристрасним интерпретацијама.

Поред тога, дешава се и да недоминантни модели мишљења имају ореол мучеништва, што је последица повремених бруталних затирања свих материјалних носилаца одређених идеја, прогона и уништавања њихових заговорника и заговорница итд. (као што је то случај с прогонима катара, богумила и разних других примера затирања филозофских, верских и идеолошких неистомишљеника). Коначно, у савременом добу изузетне доступности информација, постоји проблем драстичног поједностављивања и схематизовања како доминантних тако и мањинских модела.

У раду ћемо навести четири примера истраживања историје идеја, рецепције и интеракције идеја с другачијим културним контекстима. Та четири приступа проистичу из одређених теоријских поставки, које ће у анализама бити експлициране. У случају прва два, сажето су разрађене одређене теоријске поставке. У друга два, нешто су разрађеније конкретне илустрације путања идеја. Пажњу ћемо усмерити на одређене примере из, строго гледано, ваннаучног домена, у којем је могуће видети главне карактеристике истраживања недоминантних модела мишљења, њихове релације с доминантним парадигмама и неке неочекиване резултате до којих су дошли историчари и историчарке идеја.

У раду излажемо следећа четири примера:

1. Артур Лавцој о важности изучавања дела мање литерарне вредности;
2. Исаија Берлин о вредности мањинских идеја и о критичком преиспитивању доминантне рецепције идеја;
3. Дени де Ружмон о утицају катарских учења на трубадурску поезију;
4. Аница Савић Ребац о богумилским идејама у Његошевој поезији.

Кад је реч о Лавцоју и Берлину, и један и други су пресудно утицали на развој историје идеја у примарно филозофском смислу, уз утицај на друге сфере културе. Овде смо се

определили за краћи приказ два карактеристична и врло специфична теоријско-методолошка става и сажету илустрацију њихових примена.

У погледу друга два примера треба дати нешто шире образложење за њихово навођење и анализу. Иако ни трећи ни четврти пример не представљају идеје из сфере научних или стриктно филозофских идеја, мислимо да дају захвалан увид у утицај одређених скупова идеја на владајуће парадигме, увид у то како се долази до, наизглед, парадоксалне последице да они идејни склопови који су истиснути на маргине владајућих модела мишљења и претпоставки, могу бити инкорпорирани у владајуће моделе. Из тог разлога, приказ друга два приступа нешто је опширнији и богатији детаљима и илустрацијама од претходна два, али се ослања на њих, као и на Лауданову тезу о неопходности истраживања *рецејције* идеја.

Дени де Ружмон није стриктно историчар идеја у филозофском смислу и ставља нагласак истраживања на улогу, статус и утицај митова и религиозних представа у формирању модела мишљења и сазнања (иако у његовим радовима има доста елемената историје идеја у стриктно филозофском смислу). Аница Савић Ребац је, према једном аутору, нешто што пре ње нисмо имали или смо имали у незнатној мери – управо *историчарка идеја*.

Аницу Савић Ребац и Лавцоја повезује интересантна сличност у основним концепцијама, па у том погледу треба упоредити следећа два одломка:

Одломак 1, Лавцој:

*One of the results of the quest of the unit-ideas in such a compound is, I think, bound to be a livelier sense of the fact that most philosophic systems are original or distinctive rather in their patterns than in their components [...]. [...]The seeming novelty of many a system is due solely to the novelty of the application or arrangement of the old elements which enter into it.*³

Одломак 2, Савић Ребац:

„Свеколика духовна делатност човечанства, религијска и филозофска, научна и песничка, живи само животом идеја које је надахњују. Њихов број није велики, али је неограничена њихова способност да се обнављају, и да вечно стварају из себе нове облике [...]. [...]Оно што је прво очаравало као апсолутна новина, почело је да очарава као чудесна обнова [...]”⁴

Обнављање, стварање нових облика и нових скупова старих идеја, идејни *новит* – и Лавцој и Савић Ребац говоре о истој теми.

Даље, оно што повезује Денија де Ружмона и Аницу Савић Ребац јесу извесне паралеле и аналогije у интересовањима, објашњењима, анализама, проценама и креирању аргумената, тематска блискост, као и подударане у извесним закључцима. И аутор и ауторка пружају специфичну и конкретну примену општих и начелних ставова датих у првом делу

³ Lovejoy, O. A. (2001) 'Introduction', *The Great Chain of Being*, Harvard University Press, pp. 4.

⁴ Савић Ребац, А. (1966) „Платонска и хришћанска љубав”, *Хеленски видици*, Београд; Српска књижевна задруга, стр. 29.

рада, као и вредну илустрацију њихове рецепције истраживаних идеја и њихово интегрисање у властито становиште.

Међутим, оно што је пресудно одредило наше позивање на ова два примера је следеће:

- и аутор и ауторка анализирају скупове идеја који су у једном периоду историје били врло раширени а понегде и доминантни, потом су радикално и брутално искорењивани, да би путем уметности, кроз поезију, оживљавали у примарним идејним парадигмама;
- и аутор и ауторка анализирају скупове идеја иза којих је остало врло мало материјалних остатака и изворних навода, што је важно за проблем историјске реконструкције идеја.

Наравно, логично питање је зашто смо се определили за ова четири примера, као и зашто управо за четири, а не за мањи или већи број? Сматрамо да постоје извесне опште црте сличности између наведених аутора и ауторки (примере тих сличности смо навели у раду, на неколико места) и да постоје извесни индикативни методолошки и садржински паралелизми. Разуме се да ови примери нису једини, да сваки од њих може да буде предмет засебног рада, као и да могу да се комбинују с другим примерима.

Полазиште нашег рада је теза Ларија Лаудана о важности истраживања *рецепције* идеја у одређеном културном контексту, истраживања потпуног или делимичног прихватања или потпуног или делимичног одбијања одређење идеје или идеја; та важна тема заиста заслужује далеко већу пажњу, која превазилази оквире овог рада.⁵

Аријур Лавцој о важности изучавања дела мање литерарне вредности

У уводу у књигу *The Great Chain of Being*, у којем излаже циљеве и методолошке претпоставке историје идеја, Лавцој износи једно од важних методолошких својстава истраживања идеја.⁶ Говорећи о изучавању литературе, он напомиње како студенте често збуњује чињеница да морају да студирају књиге писаца чија су дела, са становишта текућих естетских и литерарних норми – мртва.⁷ Лавцој напомиње да се често дешава да су управо писци од мањег значаја не само једнако важни већ и важнији од великих писаца осведочених ремек-дела, који су у свом историјском периоду били признати као генијални.⁸ Он ће навести карактеристичну реченицу једног савременика према којој се тежње једног доба јасније виде у делима писаца нижих уметничких домета него код оних који су потврђени генији.⁹ Код потврђених и признатих писаца дела обухватају не само садашњост у којој стварају већ су усмерена и ка прошлости и ка будућности. Међутим, код осредњих или лошијих писаца јасно су видљиви

5 Видети: Лаудан, Л. (2001) „Циљеви и оруђа интелектуалне историје”, *Пројекс и његови проблеми*, Београд: Филозофски факултет, стр. 213.

6 Lovejoy, O. A. (2001) 'Introduction', *The Great Chain of Being*, Harvard University Press, pp.3–23.

7 Исто, стр. 19.

8 Исто.

9 Исто, стр. 20.

само идеали садашњости и доба у којем стварају, што је за историчара идеја од изузетне важности како би разумели и објаснили идејни оквир доба које истражује.¹⁰

Карактеристичан паралелни пример важности оних дела и аутора који су у своје доба били проглашавани за неталентоване и безвредне са становишта литерарних и уметничких вредности можемо пронаћи у књизи *Руске теме* српског историчара идеја Милана Суботића.¹¹

У есеју „Александар Радишчев: рађање руске интелигенције из духа Просветитељства” он анализира књигу *Путовање од Петрограда до Москве* Александра Радишчева, важног руског писца и мислиоца с којим почиње рађање тзв. руске интелигенције као јединственог феномена у историји идеја и културе.¹² Наводећи мишљења књижевника о овој Радишчевљевој књизи, Суботић истиче да је рецепција у књижевним круговима тога доба била доста необична и да је, рецимо, Пушкин сматрао да је реч о осредњем делу написаном варварским стилем, а да је један аутор нагласио како ту књигу могу читати „само књижевни археолози и људи обдарени ванредном радозналешћу”¹³.

Ипак, читање те књиге и анализа идеја које су у њој изнесене довеле су многе ауторе до закључака о изузетној вредности и важности Радишчевљевих идеја и идеала који су проистицали из ондашњег стања у руском друштву. Не само то, та књига је, према одређеним ауторима прекретница, јер је Радишчев у себи спојио позив писца и позив народног трибуна, извршивши тако „специфично руску симбиозу политике и књижевности”¹⁴. Николај Берђајев ће једну карактеристичну Радишчевљеву реченицу сматрати чином рођења руске интелигенције.¹⁵ Суботић истиче да се у Радишчевљевом спису налазе и утицаји разних филозофа просветитељства, као и неке међусобно несагласне идеје.¹⁶

Све ово показује да истраживање оних дела која су, према мишљењу доминантне књижевне критике одређеног историјског доба биле безвредне или не тако значајне – може довести до сазнајно иновативних резултата и увида, као и да допринесе објашњењу одређених појава у историји идеја.

*Исаија Берлин о вредности мањинских и недоминантних модела мишљења;
критичко преиспитивање доминантне рецепције идеја*

Значај мањинских, недоминантних модела у историји мишљења наглашава и даље развија Исаија Берлин. Он у сваком периоду у историји идеја разликује управо доминантне и мањинске моделе, као и доминантне и мањинске идеје унутар самих модела – а значај мањинских идеја је најпре у томе што су алтернатива владајућим парадигмама. Њихово постојање потврђује тезу о плурализму вредности, циљева и идеала у људском свету (као и тезу о конфликту вредности, карактеристичну за Берлина).

¹⁰ Исто.

¹¹ Суботић, М. (2013) *Руске теме*, Београд; Логос.

¹² Суботић, М. (2013) „Александар Радишчев: рађање руске интелигенције из духа Просветитељства”, *Руске теме*, стр. 116.

¹³ Исто, стр. 115, фусноте 1 и 2.

¹⁴ Исто, навод мишљења Гениса и Вајла о Радишчевљевој књизи.

¹⁵ Исто, стр. 116.

¹⁶ Исто.

Берлин ће у једном тексту нагласити да истраживање оних учења која су претече социјалистичке револуције у Русији – не може да заинтересује само оне који на историју гледају очима победника и који сматрају да су постигнућа оних покрета који су пропали, постигнућа мученика и мањина, без значаја за разумевање историје.¹⁷

Истраживање мањинских и одбачених идеја и модела довешће Берлина до сазнајно иновативних увида. Карактеристичне резултате могуће је видети у огледу „Јез и лисица”, посвећеном филозофији историје у делу Лава Толстоја.¹⁸ Он ће прво напоменути како су аутори и коментатори већином сматрали да код се Толстоја не могу пронаћи важнија и вреднија размишљања о филозофско-историјским питањима. Преовладавао је став да је он важнији као уметник и да је његова филозофска мисао неважна, нејасна и непрецизна.¹⁹ Преовладавало је мишљење да је Толстој важан писац, али не и мислилац.

Међутим, Берлин ће оспорити ове ставове, довести их у питање и у анализи Толстојевих филозофских размишљања о историји пронаћи читав низ вредних питања и идеја, релевантних и за сама Берлинова становишта о историјском сазнању. Берлин ће отићи корак даље и открити један карактеристичан конфликт у Толстојевој мисли.

Толстој је заступао облик историјског детерминизма који је оспоравао утицај индивидуалне слободе на историјска збивања и кретања. Берлин запажа да је Толстој, с једне стране, изузетно усредсређен на проблем моралне одговорности актера историјских ситуација као и за масу најситнијих детаља људског искуства и сложеност унутрашњег живота појединаца. Берлин наглашава да је Толстој тврдио да што више појединци мисле да знају о смеру и плану историјског догађања, тим више су даље од њих – а они који их уопште нису свесни заправо су њихови кључни учесници. Толстој ће даље тврдити да немогућност навођења свих узрока и детерминанти не значи да сами поступци нису потпуно детерминисани већ да је наше сазнање ограничено и да никада не можемо до краја да знамо шта их је све проузроковало.²⁰ Сви ови резултати су важни не само за изучаваоце Толстоја и за оне који су заинтересовани за Толстојеве идеје већ и за самог Берлина, јер је он у Толстојевој мисли пронашао још једну од формулација историјског детерминизма, који је критиковао у својим радовима.

Отуда, у посао историчара идеја спада и то да доводи у питање доминантну рецепцију идеја, да и критички и конструктивно испитује њену оправданост и да, уколико је неоправдана, крене са анализом из почетка, што може да доведе до вредних резултата и открића.

Дени де Ружмон о утицају катарских учења на ирландску поезију

Парадигматичан пример приступа мањинским и потиснутим идејама, њиховом историјском утицају и неочекиваном продору у одређене доминантне идејне склопове дат је у

17 Berlin, I. (1960) 'Introduction', in: Venturi, F. *Roots of revolution*, The University of Chicago Press, Chicago and London, pp. VII.

18 Берлин, И. (2014) „Јез и лисица”, *Руски мислиоци*, Београд: Службени гласник, стр. 51–107.

19 Исто, стр. 53–57.

20 Исто, стр. 95.

књижи *Љубав и Зайаг* швајцарског мислиоца Денија де Ружмона. Полазећи од теза да су сви трубадури били катарери а сви катарери трубадури, као и да је реторика *cortezie* била тајни језик катарске јереси – он анализира владајуће идеје и парадигме љубави, страсти и проналази њихове историјске основе и претече, што га доводи до важних закључака.

Основна Ружмонова методолошка претпоставка јесте да је улога митских представа у моделима мишљења и парадигмама сваког појединачног историјског доба изузетно јака и да митови обликују неке од основних појмова и схватања о најважнијим феноменима људске егзистенције. Одређени митови су присутни што експлицитно, што имплицитно – у слојевима човекове свести и утичу на обликовање ставова, веровања, вредности, на представе о одређеним феноменима, погледе на свет, праксу итд. Један од владајућих митова који интересује Ружмона јесте мит о страсти, о страственој и судбоносној љубави.²¹ Да би предупредио неспоразуме око термина *миџи*, он на почетку књиге даје дефиницију мита и његова главна својства.²² Наредне реченице из Ружмоновог текста изразито исказују карактеристичну улогу митова у обрасцима и моделима конституисања и организовања искуства и стога их наводимо у целини:

„Али најдубље обележје мита јесте његова моћ да нама овлада, углавном без нашег знања. Та власт, коју стичу над нама наизглед мимо наше воље и знања, управо је оно што пресудно утиче да извесна повед, прича, догађај или чак личност постану мит. Заузврат, уметничко дело, као такво, право говорећи не може да врши принуду над читаоцима. Ма колико било лепо и снажно, читалац га увек може критиковати или у њему уживати из сопствених разлога. Са митом није такав случај: његово казивање разоружава сваку критику, ућуткује разум или га лишава утицаја.”²³

На другом месту он указује и на утицај књижевности на нарави и обичаје, али појашњава да се не ради о неком чаробном дејству већ о следећој чињеници: „Усвајање извесног свакидашњег језика узрокује и природно погодује буђењу латентних осећања која се тако могу лакше изразити. У том смислу, можемо се заједно са Ла Рошфукоом упитати: колико би се људи уопште заљубило да није никада чуло да се говори о љубави?”²⁴ Анализирајући даљу путању митова и дифузију њиховог утицаја на владајуће представе и парадигме, Ружмон препознаје ту путању у идејама мистичара, што „правоверних”, што „кривоверних”²⁵. Он даље прати ту путању кроз литературу и њен пут ка свакодневним људским представама – дејство мита у оперским делима, поезији, у роману.²⁶

Закључак Денија де Ружмона је да су катарске идеје, које је доминантна парадигма у једном периоду сасвим потиснула, чије је трагове затирала и вршила физичке ликвидације

21 Ружмон, Д. (2011) *Љубав и Зайаг*, стр. 11–12.

22 Исто, стр. 16.

23 Исто.

24 Исто, стр. 137.

25 Исто, стр. 138.

26 Исто, стр. 137–189.

заговорника катарства, заправо продрле у доминантне моделе каснијих историјских периода – у владајуће представе и моделе мишљења о љубави, страсти, еротизму итд. управо захваљујући утицају трубадурске поезије на развој љубавне лирике и, следствено томе, на романтичне представе о љубави, типичне за велики број људи у великом броју ситуација. Не само то: он ће рећи и следеће: „Па ипак, више него што се мисли, ми смо баштиници те културе и њених основних учења [...]”²⁷

Катарско учење је и карактеристичан пример једног скупа идеја, који је у једном периоду, у одређеним оквирима био доминантан – у одређеним деловима Француске, у Тулузу, Лангедоку и генерално у Прованси – а ширење катарских идеја се лоцира у XI или XII век (у зависности од аутора или ауторке). Према неким писцима катарско учење је било раширено од Бугарске до Енглеске.²⁸ У којој мери је тај скуп идеја био утицајан и колико је заиста био доминантан сведочи и писмо грофа од Тулуза из 1177. године у којем описује како је јерес „продрла свуда”, уноси раздор у породице, међу свештенство и постаје изузетно популарна у јавности.²⁹

Међутим, доминантни оквир мишљења, веровања и тадашњи носилац парадигме – Католичка црква, заједно с политичким заступницима доминантног оквира – властима, спровела је исцрпно уништење читаве катарске културе и њених материјалних трагова, чиме су је трајно стигматизовали и протерали ван доминантних идејних образаца, али је историјски резултат утицаја њихових идеја, иако на први поглед мањинских, одбачених, забрањених – заправо једнак напору да се тај утицај умањи.³⁰

На крају, може се закључити да се у овом случају јавља и једна специфична тешкоћа с којом се сусрећу историчари идеја: проблем одсуства изворних текстова и присуство идеја у симболичким и метафоричким видовима у поезији, епиграмским записима, разним херметичним апофтегмама итд. Ова тешкоћа је донекле аналогна проблему аутентичности текста у херменеутици, јер се и овде појављује питање аутентичности самих идеја присутних у посредним изворима, нарочито када су они исказани у форми поезије. Услед овога, истраживање таквих скупова идеја мора да узме у обзир и историју митова, религијских веровања (њихових основних ставова и путева распрострања и утицаја), али и књижевна дела.

Аница Савић Ребац о дојумилским идејама у Њејошевој поезији

У случају Њејошеве поезије сусрећемо се с једним специфичним феноменом: мислилац и песник који је припадао доминантној религијској парадигми (и био у њеној служби, и то на високој позицији), аутор чија су дела инкорпорирана у главне токове владајућих модела мишљења, уједно и представник врховне световне власти – у своје текстове уноси идеје и мотиве које је потискивала и уништавала управо општа парадигма којој је, барем формално, припадао. Оно што уноси додатно чуђење у цео случај јесте да је он и данас интегрални део те религијске парадигме, с тим што се чак тражи и његова канонизација као светитеља.

²⁷ Исто, стр. 65.

²⁸ Ружмон, Д. (2011) *Љубав и Зайад*, фуснота 3, стр. 65; такође, видети и стр. 58–99.

²⁹ Исто, стр. 66.

³⁰ Исто, стр. 58–99.

Према томе, све указује да је реч о ствараоцу чије су идеје *par excellence* део доминантног модела мишљења у нашем делу Балкана.

Аница Савић Ребац је у више огледа анализирао и објаснио утицаје и продор различитих мистичких и „неправовernih” тј. потиснутих, мањинских и званично одбачених идеја на Његошеву поезију.³¹ Међутим, оглед који је од централног значаја за наш рад јесте „Његош и богомилство”.³² Ауторка ће у том огледу показати да један од три основна мотива *Луче микрокозма* – борба светлости и таме – има порекло у древним митским представама које су, преко зороастријанизма, потом манихејства стигле у неоманихејске средњевековне идеје богумила и катара.³³ Она показује у којим стиховима су те карактеристичне идеје присутне, а већ и сам наслов знаменитог Његошевог дела – *Луча микрокозма* – говори сам за себе: како ауторка каже, у питању је „светлосно ја, небесни двојник човека, његов пратилац и вођ у небо и бесмртност”³⁴.

Пратећи подударана између Његошевих идеја и богумилског учења, она ће указати и на једно важно методолошко питање о утицају потиснутих идеја и путу којим је извршена њихова рецепција. Како се уопште Његош сусрео с манихејским и богумилским идејама?³⁵

Ако се пође од претпоставке да их уопште није познавао, долази се до још теже позиције него што је позиција у којој се пита о облику и путу Његошеве рецепције. Аница Савић Ребац констатује да би у том случају – под претпоставком да он, заправо, није прошао кроз рецепцију њихових идеја ни посредно ни непосредно – најпре било потребно испитати законитост по којој се крећу мистичке и митске представе крећу једна од друге и потом дати још једну претпоставку по којој се такав процес одвијао, барем донекле, у Његошевом уму.³⁶ По њој би то било још невероватније него могућност да је имао посредан или непосредан увид у одређене богумилске текстове.

Испитујући могућу литературу коју је, можда, Његош могао читати, она се, између осталог, обратила и једном професору из Јерусалима.³⁷ Њему је послала превод *Луче микрокозма* на немачки и, уз професоров одговор, дошла је до закључка да је Његош, поред литературе могао да дозна понешто и из усмене народне традиције. Како је он био изузетно везан за народни говор и како је, самим основама своје стваралачке свести, био везан за струјање народног живота у његовим дубоким коренима, могуће је да се и ту може лоцирати порекло богумилских идеја у његовој поезији.

31 Савић Ребац, А. (1966) „Песник и његова позиција”, „Његош и богомилство” и „Његош, Кабала и Филон”, *Хеленски видици*, Београд: Српска књижевна задруга, стр. 94–151.

32 Исто, стр. 116–130.

33 Исто, стр. 117–118.

34 Исто, стр. 125–126. На овим страницама Савић Ребац даје реконструкцију историјске путање идеје о „светлосном ја”; она даје важну напомену да је представа о *вишем ја* које долази с неба и ословљава душу забележена у само *једном* катарском тексту. Оно што је по њој заиста чудна чињеница јесте да се управо *та* представа појављује код Његоша; видети и: Савић Ребац, А. (1966) *Хеленски видици*, стр. 141.

35 Исто, стр. 127. и 131.

36 Исто, стр. 127.

37 Професор кабалистике Шолем, са универзитета у Јерусалиму одговорио је: „То је типичан дуализам, који је, ако се не варамо, могао бити познат српском песнику путем богате народне традиције исто колико и путем учених студија код отаца.” Савић Ребац, А. (1966) „Његош и богомилство”, *Хеленски видици*, стр. 129.

Аница Савић Ребац указује на још једну необичну идеју у Његошевој поезији. У одређеним Његошевим стиховима из *Луче микрокосма* појављује се мотив у којем је појам божанства спојен (и у извесном смислу идентификован) с појмом простора; ауторка лоцира порекло овог мотива у Филоновој филозофији (она наводи да се код Филона каже: „Бог сам се назива местом, јер он све обухвата а њега ништа не обухвата, апсолутно, и јер је он место збивања свега, и он је свој сопствени простор који себе обухвата и у себи се креће.”); ауторка даље прати траг овог мотива у Кабали, где се највише биће назива *Месито*; у фусноти 34, на страни 148. *Хеленских видика* ауторка наводи дисертацију, у којој се претпоставља да Филон вероватно полази од древних митских представа божанства времена које је уједно, као у иранском (Зрван) и хеленском (Еон) случају уједно и божанство космичког простора. Ово необично повезивање појмова божанства и простора може се, у другом смислу, да пронаћи и у Њутновом схватању простора – у концепту *Sensorium Dei*, као и у Кантовим ставовима у *Ойшијој њовестији њприроде и њтеорији неба*, у периоду у којем се још ослањао на Њутново схватање простора – „[...] празни простор, та бесконачна протежност божанске присутности [...]” или „[...] бесконачни простор божанске присутности [...]”³⁸

Песник и мислилац, који представља једну од кључних фигура у културама барем две државе и њиховим доминантним моделима мишљења – заправо је у свом делу дао чудну и несвакидашњу синтезу „победничких” и „побеђених” идеја, владајућих и поражених парадигми, стандардних, канонских догми и нестандартних, ванканонских и „јеретичких” доктрина.

Као и у случају утицаја катарских идеја на трубадурску поезију, тако се и случају продора богумилских доктрина у Његошев спев може се рећи нешто и о томе да је сама поезија, понекад, захвалнија за пренос одређених идеја јер, услед метафоричног језика и симболизма, може исказати више од онога што доминантни модели мишљења и парадигме допуштају. У том погледу истраживање поезије може да буде од изузетне важности за историју идеја, јер су многе мањинске, одбачене и потиснуте идеје учаурене у поетским текстовима.

Ту је и још један вредан резултат, који није у сасвим директној вези с темом, али треба да буде поменут. У анализама наведених примера из света поезије изнова се потврђује симболички и семиотички потенцијал поезије као посредујућег носиоца или подупирућег чиниоца у процесима учења и развоја виших менталних функција (поезија је, посебно поезија руског симболизма, играла важну улогу у формирању теоријске позиције Лава Виготског).³⁹ Аналогно томе, поезија је и важан чинилац развоја културе, као средство очувања и преноса симболичких и семиотичких трагова идеја, али и као вид њиховог обогаћивања новим метафоричким конотацијама.

Поред тога, наведени пример Његошеве поезије и њених симболичких и метафоричких фигура указује на необичну разраду, разигравање и преобликовање мотива и идеја у историји религије и њихов утицај на ширу целину културе. Довољно је да се укаже на

38 О Њутновом схватању простора и Кантовом односу према Њутновим решењима видети: Вуковић, И. (2006), *Ојонашање Боја*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, стр. 90–92.

39 Wertsch J. W. (1985) 'Vigotsky: The Man and His Theory and Vigotsky's Genetic Method', in: *Vigotsky and the Social Formation of Mind*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, p. X–XI, pp. 17–57.

историју идеје *најчовек*. Њено прво јављање се лоцира у једном од списа Лукијана из Самосате; потом се појављује у списима и идејама гностика и монтаниста; јавља се као концепт у текстовима и размишљањима Дионисија Ареопагите и у тумачењима његових текстова код Светог Максима Исповедника; напослетку се јавља код Ничеа. Иако је њено првобитно јављање код Лукијана имало нерелигиозни карактер, историјска иронија је да су групације, којима се Лукијан подсмевао и ругао, преузеле ту идеју, најпре преко различитих јереси, до званичних и доминантних хришћанских богословских размишљања о односу људске и божанске природе у Христу. Према хришћанском богословљу у формулацији Светог Максима Исповедника, Христос је управо *најчовек*, *hyper anthropos*, у литургијском и ширем духовном смислу, као покретач човековог преображаја и развоја, како у интраперсоналном тако и у интерперсоналном смислу.

Идеја се, потом, јавља у другачијем контексту и с другачијим смислом код Ничеа, великог критичара и противника хришћанства. Њено коначно оваплоћење у идеологији нацизма представља крајње изобличење и изопачење саме идеје, која се у том контексту примењује на „супериорног човека аријевске расе“.⁴⁰

Филозофске, уметничке и религиозне идеје се изнова групишу, комбинују, мењају положаје, ритам, темпо, такт и нагласке у новим и другачијим облицима и везама, а разумевање, анализа и процена њихових интеракција отварају могућност за креирање нових перспектива у сагледавању токова културе. Културно наслеђе није каталог минулих трагова или низ музејских постамената с фасцинантним али неделатним артефактима. Оно делује из прошлости, обликујући откривене или прикривене токове садашњости, протежући се ка будућности, отварајући перспективе будућних токова. Култура није само инвентар мртвих непокретности, списак некадашњих достигнућа. Она је, вајтхедовски речено, процес многих истовремених процеса, флукутирајући и делатни скуп скупова и подскупова активних чинилаца у различитим интеракцијама; оне су некада веома незнатне и латентне, некада су врло изражене и крајње очигледне. Узбудљиви врхови и подножја, узлети и понирања у свету културе су, често, на рубним, једва видљивим подручјима, где се испитују неиспитане могућности, где се разрађују неразрађене варијације, где се разигравају неразигране везе и сродности идеја, концепција, теорија. Коначно, културно наслеђе је разнообразно, разгранато, с мноштвом диференцијација и диверзификација. Код наведених аутора и ауторки се сусрећемо с израженом осетљивошћу и отвореношћу за деловање свих детаља културног наслеђа и њихово ситуирање унутар општих теоријских оквира.

Закључак

Простирање идеја, њихово повезивање у нове скупове и моделе, њихово истискивање из старих и уношење у нове доминантне обрасце одиграва се у неочекиваним и, понекад,

40 О овоме видети: Babich, B. (2011) 'The Philosopher and the Volcano', *Articles and Chapters in Academic Book Collections*. Paper 42, http://fordham.bepress.com/phil_babich/42, p.214, датум приступа 15. 5. 2020; Grillaert, N. (2008) *What the God-seekers found in Nietzsche*, Rodopi, Amsterdam-New York, New York, p. 89, као и: Јевремовић, П. (1996) „Напомене уз Други стослов”, напомена 30, у: Свети Максим Исповедник, *Гноснички сјослови*, Београд: Источник, стр.121.

збуњујућим облицима, који изискују не само излагање већ и објашњење токова, трансформација и синтеза у свету идеја.⁴¹

Истраживања историје идеја показују да је пут идеја, њихово организовање у сложеније творевине – филозофске или религијске – својеврсна – да се изразимо метафором Денија де Ружмона или Алфреда Вајтхеда – „пустоловина“.

Објашњење многих путања идеја, додири између различитих, па и супротстављених парадигми (као у случају проблема установљавања пута рецепције неоманихејских и богумилских доктрина у случају Његоша) често је врло тешко. Не само то – сама реконструкција оних учења чији су материјални трагови нестали или су изузетно малобројни представља једнако захтеван проблем.

Ипак, резултати истраживања у интелектуалној историји, с обзиром на наведене тешкоће, дају сазнајно вредна и плодна решења и дају сасвим нове погледе на старе проблеме или мислиоце. Понекад се моћ идеја, њихова способност за међусобне спојеве и преплитања, њихови утицаји и пулсирања, некада незнатна и слаба, некада изузетно снажна, најјасније виде у сусретима владајућих идејних склопова, парадигми и модела мишљења са онима који су, како је Аница Савић Ребац записала, одавно савладани, али не и потпуно угушени.

На крају, како је једно од централних питања у разумевању процеса стварности појављивање новина, нових скупова околности, а у случају света идеја – *нових* конфигурација старих идеја, с *новим* утицајима у *новим* околностима сваког *новој* контекста, историја идеја у начелу, и њене појединачне секвенце, примери или илустрације – могу да пруже прегледне, јасне и разговетне елементе, тј. увид у редослед елемената у процесу настанка и стварања нових конфигурација идеја.

Такве идејне новине, у потпуно новом облику, осветљују и обасјавају досадашња искуства културе у „пустоловини идеја“, освежавајући и регенеришући садашње и будуће облике одређене културе (или култура) и све њене разгранате скупове и подскупове.⁴²

ЛИТЕРАТУРА:

- Babich, B. (2011) 'The Philosopher and the Volcano', *Articles and Chapters in Academic Book Collections*, Paper 42, датум приступа 15. 5. 2020. http://fordham.bepress.com/phil_babich/42, pp.214
- Берлин, И. (1992) „Политичке идеје у двадесетом веку”, *Четири ојлега о слободи*, Београд, Нолит, стр. 73–116.
- Берлин, И. (2012) *Корени романијизма*, Службени гласник, Београд, прев. и напомене Бранимир Глигорић.
- Берлин, И. (2013) „Јез и лисица”, *Руски мислиоци*, Службени гласник, Београд, прев. и напомене Радосављевић И., стр. 51–107.
- Berlin, I. (1960) *Introduction: Venturi Franco, Roots of Revolution*, The University of Chicago Press, Chicago and London, p. VII

41 Лаудан, Л. (2001) *Пројрес и његови проблеми*, Београд, Институт за филозофију Филозофског факултета у Београду, стр. 208–218.

42 Whitehead, A. N. (1967), 'Philosophical', *Adventures of Ideas*, Simon and Schuster, Free Press, pp. 175–239.

- Berlin, I. (1997) 'The Sense of reality', *The Sense of reality*, Farrar, Strauss and Giroux, New York, pp. 15–16.
- Вукадиновић, П. (1966) „Предговор”, у: Ребац Савић, А., *Хеленски визици*, Београд, Српска књижевна задруга, стр. XVI
- Вуковић, И. (2006) „Онтологија: простор и гравитација”, *Ојонашање Боја*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, стр. 90–92.
- Grillaert, N. (2008) *What the God-seekers found in Nietzsche*, Rodopi, Amsterdam-New York, New York, p. 89.
- Јевремовић, П. (1966) „Напомене уз Други стослов”, напомена 30, у: Свети Максим Исповедник, *Гносцички списови*, Београд: Источник, стр. 121; уред., прев., предговор и напомене Јевремовић, П.
- Лаудан, Л. (2001) „Циљеви и оруђа интелектуалне историје”, *Пројес и његови проблеми*, Београд: Институт за филозофију Филозофског факултета у Београду, стр. 208–218; прев. и предговор Гордић, А.
- Lovejoy, O. A. (2001) 'Introduction', *The Great Chain of Being*, Harvard University Press, pp. 3–24.
- Ружмон, Д. (2011) *Љубав и Зайаг*, Београд: Службени гласник, прев. Комненић, М.
- Ружмон, Д. (1983) *Зайагна јусиоловина човека*, Београд, Књижевне новине, прев. и поговор Цетинић Ф.
- Савић Ребац, А. (1966) *Хеленски визици*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Суботић, М. (2013) „Александар Радишчев: рађање руске интелигенције из духа Просветитељства”, *Руске теме*, Београд: Логос, стр.71–130.
- Wertsch, W. J. (1985) 'Vigotsky: The Man and His Theory and Vigotsky's Genetic Method', in: *Vigotsky and the Social Formation of Mind*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, p. I–XI, pp. 17–57.
- Whitehead, A. N. (1967) 'Philosophical', *Adventures of Ideas*, Simon and Schuster, The Free Press, pp. 175–239.
- Whitehead, A. N. (1966) *Expression, Modes of Thought*, The Free Press, New York, pp. 20–41.

Aleksandar Milanković
Transportation-Technical School Zemun

SOME EXAMPLES OF INTERACTION BETWEEN DOMINANT AND NON-DOMINANT MODELS IN HISTORY OF THOUGHT

Abstract

What are the types of interaction between dominant and non-dominant models in history of ideas? Is it the case that dominant paradigms of thought and “absolute pre-suppositions” of one age are permeated with non-dominant, different or even opposite sets of ideas, pre-suppositions and beliefs? If so, to what extent? Is it possible to control trajectories of ideas, their circulation and historical interactions in processes of suppressing the non-dominant models (by eradicating material traces and destroying their proponents)? How do suppressed ideas influence dominant models of thought?

Key words: *history of ideas, dominant sets of ideas, reception of ideas, minority and rejected ideas*